

3. Фойницький І. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. СПб.: Альфа, 1996. Т. 1. 552 с.
4. Сидоренко В.М. Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. С. 36.
5. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.
6. Сакара Н.Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2006. 209 с.
7. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Х., 2006. 20 с.
8. Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. Вісник Академії прокуратури України. 2007. № 3. С. 39–43.
9. Верба І.О. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя: теоретико-правові засади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. № 17. Т. 1. С. 39–41.
10. Мокрицька І.Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 1 (11). С. 10–11.
11. Соломахіна О.М. Огляд питань доступності правосуддя у сучасній науці цивільного процесуального права. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5788/Solomahina.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

ПАЙДА Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.13:342.724

ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ, ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНИМИ НОРМАМИ ТА НОРМАМИ ПРАВА

У статті розкрито особливості регулювання права на свободу совісті та віросповідання. Автор звертає увагу, що зміст цього права значною мірою визначається типом правової сім'ї, до якої належить держава. У статті наголошується, що релігійні норми та норми права перебувають у нерозривному зв'язку, оскільки виступають мірами справедливості, взаємодоповнюючи один одного. Визнання та гарантування свободи совісті та віросповідання розглядаємо як загальну цінність сучасного суспільства, що гарантується нормами права.

Ключові слова: право на свободу совісті та віросповідання, релігійна норма, норма права, свобода поглядів і переконань, релігія.

В статье раскрыты особенности регулирования права на свободу совести и вероисповедания. Автор обращает внимание, что содержание данного права

в значительной мере определяется типом правовой семьи, к которой относится государство. В статье отмечается, что религиозные нормы и нормы права находятся в неразрывной связи, поскольку выступают мерами справедливости, взаимно дополняя друг друга. Признание и обеспечение свободы совести и вероисповедания рассматриваем как общую ценность современного общества, которая гарантируется нормами права.

Ключевые слова: право на свободу совести и вероисповедания, религиозная норма, норма права, свобода взглядов и убеждений, религия.

The article deals with the features of regulation of the right to freedom of conscience and religion. The author draws attention to the fact that the content of this right is largely determined by the type of legal family to which the state belongs. The article states that religious norms and norms of law are inextricably linked, as they serve as measures of justice, complementing each other. The recognition and guarantee the freedom of conscience and religion by considering both the overall value of modern society, which is guaranteed by law.

Key words: right to freedom of conscience and religion, religious norm, norm of law, freedom of opinion and belief, religion.

Вступ. В умовах сучасних інтеграційних процесів, розвитку суспільних відносин питання забезпечення прав і свобод у світі, що стрімко змінюється, надзвичайно актуалізується. Право на свободу совісті та віросповідання, як основне право людини, потребує належних гарантій реалізації та захисту.

Значене право виступає комплексною та динамічною нормою, зміст якої уточнюється, розширюється, трансформується міжнародними механізмами відповідно до реалій міжнародного життя [1, с. 17] та мирного співіснування народів. Для належного правового регулювання цього права необхідно попередньо напрацювати теоретичну основу, яка б відповідала сьгоднішнім викликам і загрозам.

Анвер М. Емон робить сміливу заяву, що управління в контексті плюралізму – наприклад, етнічного, релігійного та ін. – викликає занепокоєння щодо довгострокової стабільності держав на світовій арені. Політологи та конституційні теоретики пропонують різні моделі, спрямовані на забезпечення мирного врегулювання в умовах такого плюралізму, як-то пропорційне представництво у національному уряді і т. д. [2, с. 1]. В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів озвучена думка набуває неабиякої гостроти. Все це має суттєвий вплив на права та свободи людини. Дискусія розвивається й актуалізується через місце та значимість права на свободу світогляду та віросповідання в системі прав і свобод людини.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей регулювання права на свободу віросповідання релігійними нормами та нормами права. Це право є одним із фундаментальних прав, яке одержало своє закріплення у міжнародно-правових стандартах прав людини.

Результати дослідження. Міжнародні правові стандарти захисту права на свободу совісті та віросповідання визнають невід’ємними правами людини і створюють певну відправну точку у вивченні міжнародно-правового забезпечення цього права. Свобода віросповідання належить до конституційних (особистих, особистісних) свобод, а за поколіннями прав і свобод людини – до першого покоління. В.М. Сорокун цілком справедливо зазначає, що порушення релігійних прав людини негативно впливає на інші права, зокрема на право на життя, фізичну цілісність, свободу та безпеку особи, свободу висловлення, мирні зібрання й об’єднання, освіту, свободу пересувань, національність тощо [1, с. 3, 6].

Різні аспекти права на свободу совісті та віросповідання досліджували Д.О. Вовк (право і релігія); Г. Лаврик (правове регулювання свободи совісті, віросповідання і діяльності релігійних організацій у радянській Україні (1919–1929 рр.)); О.А. Лаврик (свобода

віросповідання людини як суб'єктивне юридичне право); В.М. Сорокун (міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання); Л.В. Ярмол (юридичне забезпечення свободи віросповідання) та ін. Окремі питання цієї проблематики висвітлювали також у своїх працях О. Лукашева, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та ін.

Безумовно, справедливість, свобода та рівність виступають критеріями формування належного правового регулювання. На стадії виникнення права значний його обсяг склали, перш за все, релігійні норми. Санкціоновані релігійні норми стають офіційними та забезпечуються державною владою [3, с. 107, 110, 111].

Зазвичай центральне місце у системі соціального регулювання займає право. Крім того, самостійним видом соціальних норм необхідно вважати релігійні правила поведінки. І.В. Міма стверджує, що дослідження релігійних норм має важливе значення для з'ясування закономірностей духовного розвитку суспільства, взаємовідносин різних суспільних інститутів, взаємодії релігійних і правових норм як регуляторів суспільних відносин, визначення особливостей інтеграції та сучасного розвитку правової системи України [4, с. 99–100].

Слід зазначити, що юридичне право може регулювати лише зовнішні вияви свободи світогляду людини, тобто її зовнішні прояви, зовнішню поведінку особи [5, с. 69]. Релігійні норми покликані забезпечити дотримання та виконання релігійних інтересів віруючих, прихожан, кліру та духівництва [6, с. 71]. У загальносоціальному вимірі релігійні норми становлять справедливий масштаб необхідної та правильної поведінки людей і забезпечені суспільним авторитетом, соціальною силою та панівними у суспільстві уявленнями про належне та справедливе [4, с. 42]. Водночас, якщо люди сповідують різні релігії, міри справедливості та допустимості можуть мати варіації. У цьому разі арбітром стають норми права, які закладають основи взаємовідносин держави, церкви, груп віруючих і загальні принципи взаємодії віруючих між собою. Прикладом переваги у регулюванні цієї сфери нормами права є заборона релігійними нормами змінювати вірування (релігію), тоді як норми права визначають таку поведінку в якості дозволеної. Більш того, норми права гарантують право на зміну вірувань і переконань.

Соціальна цінність релігійних норм полягає в їх впливі на процес виникнення та розвиток правових норм, у виведенні змісту права зі змісту релігійних норм [7, с. 5]. Власне, не було жодної системи давнього писаного права, яка не мала б окремих норм, що виникли на основі релігійних приписів [4, с. 117].

Визнання та гарантування права на свободу віросповідання і є тим компромісом, що дозволяє гармонізувати суспільне життя, робить його більш плюралістичним і попереджає утиски та свавілля за релігійною ознакою. Розглядають релігійні норми, з одного боку, як фактори, що визначають зміст права, з іншого – як форму зовнішнього виразу певних правил поведінки [4, с. 119]. Релігійні норми можуть містити концептуально оформлені правові ідеї, принципи, розроблені з метою удосконалення законодавства, усвідомлені суспільством та визнані державою як обов'язкові [8, с. 275].

Релігійні норми, ідеї та принципи знайшли своє закріплення та відображення у нормативно-правових актах України, чим підтверджує вплив релігійних норм на право, визначаючи його релігійний матеріальний зміст і наявність релігійних витоків національної правової системи [4, с. 122].

Вплив релігії (або її елементів) на право, їх взаємодія виявляються в релігійній детермінації правоутворення, підтримці релігійними засобами правових приписів і правопорядку в цілому, впливі церкви на публічно-владні інститути, протиріччях, що виникають між нормами права і релігії. Механізм подолання цих протиріч має ґрунтуватися на приматі правових приписів, що поєднується із законодавчим створенням умов для реалізації суб'єктами їх релігійних прав і недопущенням порушення прав і свобод людини та громадянина, забезпечивши вільне виявлення їх релігійних почуттів і переконань (не порушуючи прав інших осіб). Провідною є роль права і держави у вирішенні етнорелігійних і міжконфесійних конфліктів [3, с. 108]. Г.Л. Сергієнко виокремлює, починаючи з 1917 р., три основні періоди розвитку конституційно-правового регулювання взаємозв'язків держави й об'єднань віру-

ючих в Україні: демократичний (1917–1920 рр.), репресивний (1921–1990 рр.), а з 1991 р. розпочався і триває донині третій період – лібералізації цих відносин [9, с. 8].

Як зазначає О.А. Лаврик, свобода віросповідання як природне право людини – це можливість людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання [5, с. 69]; це невід'ємне право людини, яке полягає у можливості сповідувати певну віру, здійснюючи обряд, пропагувати свою віру або взагалі не дотримуватися жодних релігійних поглядів [5, с. 70]. Водночас свобода світогляду людини – це її можливість вільно самовизначатися у світі, знаходити життєве призначення у ньому, виражати власне ставлення до різних явищ дійсності.

Міжнародними документами прямо забороняється дискримінація за ознаками релігії чи переконань, гарантується право на свободу совісті та віросповідання. Обмеження на свободу віросповідання мають бути легітимними, необхідними та доцільними, щоб не порушити права та свободи людини. Обмеження мають чітко відповідати встановленій міжнародним правом цілям: охорона суспільної безпеки, порядку, здоров'я та моралі й основних прав і свобод інших [1, с. 15, 16].

На регіональному рівні норма про захист свободи совісті, думки та релігії також увійшла до основних правозахисних документів майже на кожному континенті. З усіх регіональних систем захисту прав людини найбільш розвинутою є європейська [1, с. 10]. Визнання релігійних норм у якості джерел права, порівняно з правовим прецедентом і судовою практикою, залежить від правової системи, етапів правового розвитку держави, її традицій і тенденцій розвитку [4, с. 125]. Правовий захист свободи віросповідання пов'язаний із християнством і християнською цивілізацією [1, с. 9].

Проте не варто розглядати проблематику однобоко, без урахування інших регіональних стандартів у сфері права на свободу віросповідання та типології держав. На жаль, у межах однієї статті складно розкрити усі аспекти й особливості регулювання права на свободу віросповідання кожною групою держав. Ми спробуємо зробити акценти на найбільш яскравих відмінностях.

Зазвичай релігійні норми набувають статусу джерел права у країнах, де офіційно визнавався певний вид релігії, який закріплював за собою статус державної релігії. У межах правової системи однієї країни окремі джерела права мають різне значення щодо регулювання суспільних відносин [10, с. 114].

Належної уваги заслуговують «ісламські стандарти у сфері свободи віросповідання». Питання прав людини в ісламі висвітлювали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Х. Бехруз, Л. Гришко, Л.Р. Сюкяйнен, М. Лубська, М. Мартинова, М. Сапронова та ін.

І.В. Міма відзначає, що, оскільки до системи джерел мусульманського права входять Коран, Сунна, Шаріат та Іджма, то немає жодної влади, яка б у силі змінити мусульманське право, як і сам Коран [4, с. 127]. З урахуванням основоположних принципів – свободи, рівності та справедливості – сучасна ісламська правова наука розробляє конкретні права та свободи людини, серед яких особливе значення надається праву на свободу віросповідання. Вирішення питань особистого статусу за релігійною ознакою – це лише одна з особливостей шаріату і його впливу на правові системи ісламських країн, у т. ч. й сучасні [11, с. 29, 32]. Вже сьогодні більшість конституцій мусульманських країн закріплюють наряду з державною релігією – ісламом – і свободу віросповідання. Відповідно до ст. 26 Арабської хартії прав людини, кожен має гарантоване право на свободу віросповідання, думки та переконання [12]. Проте реалізація цього права суто «ісламська». Віруючі немусульмани наділяються правом проводити обряди лише у спеціально відведених для цього приміщеннях. Будь-яка популяризація чи пропагування інших релігій не допускається. Така ситуація потребує додаткового теоретико-правового аналізу й осмислення. Більш того, іслам виступає саме державною релігією, а правовірні мусульмани прагнуть жити в ісламській державі. На нашу думку, сучасні виклики ісламу стандартам «західної» демократії у цій сфері не оцінено належним чином.

У свою чергу, міжнародними стандартами у галузі прав людини, які одержали своє відображення в Конституції України, право на свободу віросповідання розглядається ширше, гарантуючи рівність і недискримінацію.

Л.В. Ярмол та О.А. Лаврик до елементів свободи віросповідання як суб'єктивного юридичного права відносять такі можливості: приймати релігію або інші переконання за своїм власним вибором; сповідувати релігію одноособово або колективно; не сповідувати жодної релігії чи переконання; змінювати свої релігійні або інші переконання; здобувати релігійну та (або) світську освіту; вимагати заміни виконання окремих юридичних обов'язків у зв'язку з релігійними або іншими переконаннями [5, с. 74–75; 13, с. 12]. Крім того, О.А. Лаврик також додає, що, відповідно до Конституції України, елементами права свободи віросповідання є такі можливості: мати релігію або переконання; приймати релігію або переконання; змінювати релігію або переконання; сповідувати будь-яку релігію та виконувати будь-які дії, пов'язані з нею; здобувати релігійну та світську освіту; вимагати заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим [5, с. 74].

У свою чергу, нормами міжнародного права передбачено чотири конкретні форми реалізації права на свободу віросповідання: богослужіння (або відправлення) культу, дотримання (або практику) релігійного життя, виконання релігійних приписів і навчання [1, с. 16].

Висновки. З огляду на проведені дослідження слід зробити такі висновки:

1. Зміст права на свободу совісті та віросповідання значною мірою визначається типом правової сім'ї, до якої належить та чи інша держава.

2. Сучасні виклики ісламу стандартам «західної» демократії у сфері свободи віросповідання не оцінено належним чином. Так, міжнародними стандартами у галузі прав людини, які одержали своє відображення в Конституції України, право на свободу віросповідання розглядається ширше, гарантуючи рівність і недискримінацію.

3. Релігійні норми та норми права перебувають у нерозривному зв'язку, оскільки виступають мірами справедливості, взаємодоповнюючи один одного. Визнання та гарантування свободи совісті та віросповідання ми розглядаємо як загальну цінність сучасного суспільства, що гарантується, санкціонується правом.

Список використаних джерел:

1. Сорокун В.М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2009. 20 с.
2. Anver M. Emon. The Limits of Constitutionalism in the Muslim World: History and Identity in Islamic Law. Constitutional Design for Divided Societies, Forthcoming Islamic Law and Law of the Muslim World Paper № 08-09. Posted: 23 Jan 2008. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1086767.
3. Вовк Д.О. Право і релігія: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2007. 211 с.
4. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 247 с.
5. Лаврик О.А. Свобода віросповідання людини як суб'єктивне юридичне право, його забезпечення в Україні. Філософські та методологічні проблеми права. № 1. 2011. С. 68–75.
6. Кулажников М.Н. Право, традиции и обычаи. Ростов: Наука, 1989. 254 с.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право) / пер. с франц. В.А. Гуманов. М.: Международные отношения, 2003. 400 с.
8. Копейчиков В.В. Доктрина правова. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998–2004. 1999. Т. 2. 741 с.
9. Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2004, 20 с.
10. Пархоменко Н.М. До проблеми визначення місця джерел права в правовій системі. Юридичні читання молодих вчених: матеріали Всеукр. наук. конф., (Київ, 23–24 квіт-

ня 2004 р.) / Нац. педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. С. 111–115.

11. Сюкияйнен Л.Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий: монография. М.: ООО «Садра», 2014. 212 с.

12. Arab charter on human rights: Adopted in Cairo on 15 September 1994. URL: <http://www.humanrights.se/wp-content/uploads/2012/01/Arab-Charter-on-Human-Rights.pdf>.

13. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 15 с.

РЕМІНСЬКА Ю. Ю.,
аспірант кафедри теорії права
та держави
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.11

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ВІТЧИЗНЯНА Й ЗАРУБІЖНА ДОКТРИНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ

У статті вивчаються особливості сучасних доктринальних розробок у сфері удосконалення концепту верховенства права, визнаного світовим суспільством у якості універсального правового принципу. Автор розглядає досліджувану ідею у рамках двох юридичних традицій – вітчизняної та зарубіжної (переважно західної). У цьому контексті пропонується систематичний аналіз основних методологічних підходів до концептуалізації доктрини верховенства права. Автором формулюються основні особливості вітчизняних підходів до вивчення і розуміння принципу верховенства права, а також зарубіжні тенденції розвитку цього концепту.

Ключові слова: принцип права, верховенство права, правова цінність, демократична правова система, правова культура.

В статье исследуются особенности современных доктринальных разработок в сфере усовершенствования концепта верховенства права, признанного всемирным обществом в качестве универсального правового принципа. Автор рассматривает исследуемую идею в контексте двух юридических традиций – отечественной и зарубежной (преимущественно западной). В этом контексте предлагается систематический анализ основных методологических подходов к концептуализации доктрины верховенства права. Автором формулируются основные особенности отечественных подходов к изучению и пониманию принципа верховенства права, а также зарубежные тенденции развития данного концепта.

Ключевые слова: принцип права, верховенство права, правовая ценность, демократическая правова система, правова культура.

The article investigates essential features of modern doctrinal developments in the field of the rule of law conceptual modernization which is recognized by the world

